

HECE VEZİNİ VE BU VEZİNİN HATAİ YARATICILIĞINDA YERİ

Syllabic Metre and The Position of This Metre in The Khatai's Activities

Kadim KUBADOV*

Abstract: *Though Aruz metre appeared in the poetry of Turkish people becomes the principal way of expressing Turkish poem Turkish poets concerning to different sects prefer to write their poems in syllabic metre. Syllabic metre has special place in Khatai's activities. During investigation of poet's poetry it becomes clear that Y. Amra and then G. Abdalla were inspired by developing traditional Turkish poems strongly. Khatai wrote his poems on sectarianism being an important part of his activities, in syllabic metre more – i. e. goshma, garayli and bayati genres.*

Keywords: *Aruz, Syllabic, A. Yasavi, Khatai, Goshma, Garayli, Bayati.*

İslam dinin Türkler arasında intişar bulmasından sonra bu halkın dini-kültürel hayatında çok ciddi şekilde değişiklikler oluştu. Kısa sürede ümumislam ailesine dahil olan Türk halklarının edebiyatında İslamın etkisi ile kendine yer bulan aruz vezini, yüksek zümre şiirinin esas ifade vasitesine dönüşmüş, milli vezin olan hece'ni ciddi şekilde sıkıştırmıştır.

X. yüzyıldan itibaren yeni şiirsel kuralları benimseyen, az sonra, onların gelişmesinde aktif yer alan Türk şairleri daha çok aruz vezininde yazmaya tercih etmişlerdir. Buna rağmen, sufi tarikatlarının etkisi ile belli kurum şeklinde kurulan "tekke"ler civarında oluşmaya başlayan edebiyatın şiiri hece vezinini kabul etmiş, ancak bu organizasyon sayesinde hece, yazılı edebiyatta aruzla mücadeleye devam edebilmiştir [1, 318; 2, 4].

İslam dinini yeni kabul etmiş, ama onun gereklerini tam kavrayamamış olan Türkler tarafından bu dinin benimsenilmesinde sufi şeyhleri çok önemli şekilde etki göstermişlerdir. Bir çok Türk dervişleri, onlar için yeni olan İslam dinini ve tesis ettikleri tarikatları yaymak amacı ile göçebe Türkler arasına enmiş ve bu yeni mefkureni onların zevkine uygun bir şekilde yaymaya çalışmışlardır.

---

* Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami adına Edebiyat Enstitüsü / Azerbaycan

Türkler arasında ilk sufi tarikatının kurucusu Ahmet Yesevi (v. 1166) hem de, İslam dininin Türk düşünce tarzına uyarlanmasını ve onlar tarafından kabul edilmesini çok ciddi etkilemiş sufilerden biridir [3, 57].

Ahmet Yesevi, yarattığı tarikatın usul ve ayinlerini yaymak için şiirin olanaklarını ustaca yararlanmıştır. O, içinden çıktığı millete müracaat ederken anlamına başa düşecek basit bir dil ve ahengini sevebilecekleri hece vezinini seçmiştir. F. Köprülü'nün kaydettiği gibi, Yesevi şiirlerini Farsça mütasavviflerinin işlenmiş, ahenkli aruz vezininde değil, halkın sevdiği ve halk şairlerinin yüzyıllardan beri kullandığı hece vezininde yazmıştır. Bu büyük Türk sufisinin eserlerinde iki unsur; islami, yani dini-tasavvufi üsürle, milli-yanı halk edebiyatından alınan unsur daha çok göze çarpıyor. İslami unsur konuda kuvvetli olduğu halde, milli unsur bunun aksine, resim ve vezinde daha çok dikkat çekiyor [4, 164].

Bu tür yazılan tasavvufi Türk edebiyatı dörtlükler biçiminde yazılması ile resim, hece yararlanması ile vezin, basit qafiyelere yer vermesi ile qafiye, en önemlisi de sade halk dilinden yararlanması ile ifade bakımından ciddi şekilde İslâm'dan önceki Türk edebiyatından etkilenmesi şüphesizdir. Tekke ve zaviyelerde kendine uygun bir ortam bulan bu edebiyat asırlardır Müslüman Türk'ün inanç ve duygularına tercüman olmuş, ahlaki değerlerini kuvvetlendirmiş, yeni bir ruh ve düşünce genişliği ile hayata ve evrene bakış tarzını değiştirmiş ve onun manevi hayatını zenginleştirmiştir [5, 339].

A. Yesevi tarafından temeli atılan tasavvufi Türk halk edebiyatı kendi varlığını başarıyla sürdürmüş, çeşitli tekke ve tarikatlar etrafında birleşen şairlerin esas sanat ifade vasitesi olmuştur. A. Yesevi şiirlerini hece vezininde yazdığı için Türk halklarının yayıldığı bütün coğrafyalarda devamçılar bulmuştur. Bu açıdan, Azerbaycan Türkçesinde yazan şairlerin de Ahmet Yesevi'den etkilenmesi şüphesizdir. Hasanoğlu hakkında bilgi veren F. Köprülü bildiriyor ki, Farsça tasavvufi şiirler yazmakla tanınmış bu Türk şairinin tasavvuf vadisi'nden ayrılmadığı ve şöhret çevresinin genişliğine göre her halde hece vezini ile, Yesevi tarzında ilahiler yazdığı tahmin edilebilir. Osmanlı tezkireçilerinin XVI yüzyılda halk edebiyatını teqlidle hece vezininde yazdığı için, biraz küçülterek bahsettikleri ünlü Hasanoğlu türküleri eğer bu zata aitse, bunu kesin olarak iddia etmemekle beraber, aksini de iddia için elimizde kesin bir kanıt yoktur, o zaman onlarda Yesevi tarzının olduğuna hükmedebilmek biliriz [4, 178].

Yesevi üslubunun takipçileri doğal olarak, özellikle halk edebiyatının temsilcileri arasından çıkmıştır. Bu edebiyatın ilk olarak en kâmil ve bitkin örneklerine daha çok XIII-XIV yüzyıllarda tesadüf edilir. Bu da aynı dönemde

yaşayıp yaratmış Yunus Emre'nin yaratıcılığı ile ilgilidir. F. Köprülü Y. Emre'nin Anadolu ve Rumeli'ye etkilediği gibi, Azerbaycan'daki Türkler üzerinde yüzyıllardan beri etkilediğini belirtiyor [4, 285]. Büyük Türk âliminin göre, Y. Emre'nin şiirlerine dikkat ederken fonetik ve sözlük içeriği bakımından Azeri lehçesi ile büyük bir yakınlık ve benzerlik birdenbire göze çarpıyor [4, 292]. Y. Emre klasik janrlarında şiir yazmakla birlikte, daha çok halk şiir janrlarında yazmış ve ulusal vezin olan hecanın gelişiminde kritik rol oynamıştır. O, İslam felsefesini milli düşünce tarzına uygun şekilde, özellikle yüksek ustalıklı işleyerek Türk halk şiirini daha da geliştirmiştir [4, 282]. Türkler arasında yayılmış en çeşitli tarikatlara mensup şairlerin büyük çoğunluğunda Y. Emre'nin etkisi araştırmacılar tarafından kayıt edilmiştir [6, 102-03].

Kızılbaş şairlerinin de Y. Emre'den ciddi biçimde etkilenmesi şüphesizdir. Yunus'un eserlerinde ihtiva edilen geniş ve serbest tasavvuf felsefesi bekaşilere etkilediği gibi kızılbaş Türkmenleri de etkilemiştir [4, 282]. Özellikle de, safevi-kızılbaş edebiyatının en büyük temsilcisi olan Ş. İ. Hatai'nin yaratıcılığında Y. Emre tarzı daha çok hissettiriyor. Hatai kendinden önceki edebi hayatta, sufi-derviş şiirsel geleneğinde önemli rol oynamış Yunus Emre poeziyasına derin saygı beslemiş ve bu muhteşem şairin yaratıcılığı onun sanat dünyasının önemli kaynaklarından birine dönüşmüştür [7, 31].

Hatayinin tarikat piri olması, yani taraftarları arasında mürşid-kamil gibi kabul edilmesi onun şiirlerinin müritleri olan kızılbaş Türkmenler tarafından çok büyük hızla benimsenilmesine, hatta kutsal mahiyet taşıyarak tarikat ayinleri geçirilirken ezbere söylenmesine yol açmıştır. Safevi-kızılbaşların kutsal gördükleri ve günümüze kadar ulaşmış "Şeyh Sefi buyruğu" adlandırılan kitapta Hatai'nin şiirlerine sık sık tesadüf edilmesi, onun bir şair olarak hâlâ yaşadığı dönemde ne kadar yaygın olduğunu gösteriyor.

F. Köprülü'nün kayıtlarına göre, Yesevi'nin şiirlerini, kurduğu tarikatın dervişlerinin okuyup ezberlemesi, hatta muktedir olanların o tarzda şiirler yazması tarikatın esaslarından sayılıyordu. Zikir meclislerinde okunan hikmetler tabii herhangi halk şairinin eseri gibi telakki olunamıyor, ona bedii olmaktan ziyade kutsi bir mahiyet veriliyordu [4, 165]. Hatai'ye de irtibatın böyle olması muhakkaktır. Şairin henüz sağken taraftarları tarafından kutsal sayılması kaynaklarda yer bulmuştur. Takipçileri arasında O. Yesevi tarzında şiir yazmak temelini attığı tarikatın esaslarından sayıldığı gibi, kızılbaşlar arasında Hatai'nin üslubuna benzer şekilde yaratıcılık yapmak önemli koşullardan biri olmuştur.

Hatai'nin yaşamındaki ilgi çeken en önemli yönlerden biri de, onun poeziyasının Türk halk edebiyatına ciddi şekilde bağlılığıdır. Bu hem kişilik, hem

de bir şair gibi Hatai'nin oluşmasında önemli rol oynayan sosyal-siyasal ve tarihsel ortamla ilgilidir. Çok küçük yaşlardan eğitim-terbiyesi beraberinde olan saz ve âşık şiiri Hatai poeziyasının ilk estetik kaynağıdır [7, 24]. Şairin poeziyasını bir bütün halinde tetkik ederken onun sözlü halk edebiyatı yanında, O. Yesevi ile başlayan Y. Emre ve ardından Q. Abdal'la geliştirilen geleneksel Türk şiirinden ciddi şekilde ilham aldığı ortaya çıkmaktadır.

Siyasi ve askeri qovğalarla dolu hayat yaşayan ve çok da uzun ömür Hatai zengin yaratıcılık yolu geçmiş, en çeşitli konularda şiir örnekleri yaratmıştır. Hatai, yaratıcılığının önemli bir bölümünü teşkil eden tarikatçilikle ilgili şiirlerini daha çok hece vezininde - koşma, geraylı ve bayatı şekillerinde yazmıştır ki, bunlar da uygun olarak 11, 8, 7 heceden oluşan şiir biçimleridir. O, koşma'larında genellikle, 6 +5 bölgülü formaya daha çok üstünlük verdi:

Erenler elfi şahı vilayet,
Aldı müminlerin elin eline.
Han'dan dostuna eyler hidayet,
Mü'min olanları çeker yoluna [8, 331].

Ayrıca, 4+4 +3 heceli biçimlerini de kullanmıştır. Hatta, şairin öyle qoşmaları vardır ki, her iki bölgüden karışık şekilde kullanmıştır:

İleri gelenler geriye ürkdü,
İkrar veren bir sırada durudu.
Bir azyol haini qellaş birikdi,
Yolda büyük, küçük bilinmez ebed [8, 330].

Hatai'nin çok kullandığı ikinci halk şiir şekili geraylıdır. O, geraylılarının fazlasını 4+4 bölgüsünde yazsa da, 5+3, 3+5 biçimlerine de başvurmuştur:

Akil gel beri, gel beri,
Gir gönüle nazar eyle.
Görür göz işitir kulak,
Söyler dile nazar eyle [8, 351].

Hatai'nin yaratıcılığında tesadüf edilen diğer halk şiir şekili, bayatıdır. Dört mısra, yedi hece oluşan ve ayrı-ayrı Türk uluslarında çeşitli isimler altında varlığını sürdüren bu şiir şekili daha çok folklor hayatı yaşamıştır. Azerbaycan türkçesinde

yazılı edebiyatta ilk kez Hatai'nin başarıyla çalıştırdığı bu şiir şekiline, sonraları M. Emani, M. V. Vidadi ve birçok başka şairler de başvurmuşlardır [9, 271-288].

Halk arasında çok sevilen ve aynı zamanda sık ezberlenerek hızla yayılan koşma, geraylı ve bayatı gibi şiir şekillerine Hatai'nin düzenli bir şekilde müracaat etmesi hiç de tasadufi olmamıştır. Bu bir yandan şairin milli köklere sadakati ile ilgiliyse, diğer taraftan adı geçen şiir janrlarını çok seven sade Türk insanının sevgisini kazanmak ve en önemlisi ise şeyhi olduğu tarikatın-kızılbaşlığın ideyalarını halk arasında yayarak aynı meslekin etrafında daha fazla insan kitlesini toplamak amacı taşımıştır. Demek Hatai'nin halk şiir şekillerine merakı hem de onun meramın - kendi meslekini yaymak ve bu yolla da Azerbaycan-Safevi devletini pekiştirmek niyetinden ileri gelmiştir [7, 52].

Bu açıdan, şairin hece vezinindeki şiirlerinin tam çoğunluğu propaganda karakterlidir;

Dil ile dervişlik olmaz,
Halı gerek yol ehlinin.
Arıların her çiçekten,
Balı gerek yol ehlinin [10, 314].

Hatai, bu gibi hece vezininde yazdığı şiirlerinde teriqlikle ilişkin görüşlerini vermiş, dervişliğin yol ve ilkelerini öne çekmiştir. Şair, şeyhi olduğu tarikatın ierarxiyasında varolan belli istilahlardan ve canlı halk dilinden gelen kelimelerden yararlanarak çok basit ve anlaşılır şekilde kızılbaşlığın yöntem ve kaydalarını tebliğ etmiştir. Kızılbaşlığın hızla yayılmasında Ş. İ. Hatai ve devamçılarının mensup oldukları tarikatın ideyalarının tebliği ile ilgili hece vezininde yazmış oldukları şiirleri müstesna rol oynamıştır.

Kaynaklar

- (1) Abid O. Hece vezininin poetikası // Azerbaycan edebiyatının tarihi poetikası, II kitap, Ankara: Bilim, 2006, s. 317-349
- (2) Gölpınarlı A. Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet. İstanbul: Ekin Basımevi, 1962,
- (3) Triminqem C. S. Sufiyskie Orden v islame. Moskova: Proqres, 1989
- (4) Köprülü F. Türk Edebiyatında ilk Mütasavvıflar. Ankara: TTK Basımevi, 1991

(5) Erarslan K. Hikmet Çelengi, Yesevilik bilgisi. Hazırlayanlar; Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 2000

(6) Kudelin V. B. Şiir Yunus Emre. Moskova: Nauka, 1980

(7) Qasımlı M. Şah İsmail Hatai'nin Şiiri. Bakü: Bilim, 2002

(8) Şah İsmail (Hatayi) Külliyyatı. / / Qezeller, Qesideler, Nesihetname, Dehname, Qoşmalar. Metnin bilimsel-eleştirel tertibatçısı; Mirza Resul İsmayılzade. Tahran: El-hude, 2004

(9) Qasımlı M. Bayatı / / Azerbaycan edebiyatının tarihi poetikası, II kitap, Ankara: Bilim, 2006, s. 271-289

(10) Şah İsmail Hatai. Geçme namerd köprüsünden. (Eserleri) hazırlayanlar; Seferli O. ve Yusifov X. Bakü: Yazıcı, 1988